

ЕРҚЎРҒОН АРХЕОЛОГИК ЁДГОРЛИГИДА ОЛИБ БОРИЛГАН ТАДҚИҚОТЛАР НАТИЖАЛАРИ

Туйчиев Хусниддин

Гулистон давлат университети 2- босқич магистранти

Аннотация: Ушбу мақолада Қарши воҳасининг қадимий пойтахти – Ерқўрғон шаҳристони ҳозирги Қарши шаҳри Шайхали маҳалласидан икки километр шимолда жойлашган тупроққалъа бўлган. Ерқўрғон худудиди турли ҳажмдаги тепаликлар билан қопланган бўлиб, улар собиқ шаҳар вайроналаридир. Энг йирик тепалик ҳукмдор саройи эканлиги аниқланган.

Калит сўзлар: қалъа , Хионийлар, ибодатхона , саклар , архитектура

Ерқўрғондаги шаҳар тахминан VI асрнинг иккинчи ярмида Турк хоқонлиги ва Сосонийларнинг бирлашган кучлари томонидан эфталийлар давлатини яқсон қилиш пайтида вайрон қилинган. Милоддан аввалги биринчи минг йилликнинг ўрталарида шаҳар кенгая боради. У 35 гектар майдонни эгаллайди. Тахминан милоддан аввалги VI асрда қурилган янги мудофаа деворининг баландлиги 8 м., пойдевори 3 м. кенгликда бўлган. Девор шаҳарни сак чавандозларидан ҳимоя қилиш мақсадида қурилган. Вақт ўтиши билан у бир неча марта таъмирланган ва кенгайтирилган, VI асрнинг ўрталарига келганда, унинг қалинлиги 20 метрга етган.¹

Милоддан аввалги II асрнинг биринчи ярмида, Қарши воҳаси Шарқий Оролбўйи худудидан чиққан саклар сулоласи ҳкумронлиги остида қолган. Ўша даврда Ерқўрғондан 15 километр жанубда қалъа шаклидаги янги шаҳар – Қалъаи Заҳхоки Марон барпо этилган. У ягона архитектура иншооти сифатида қурилган. Унинг марказида томонлари юзга юз метр бўлган, 15 метргача баландликда улкан минора жойлашган. Ушбу иншоотни уч қатор девор қуршаб олган.

¹ Сулеймонов Р.Х. Древний Нахшаб ; Тошкент: Фан 2000 26-бет

Қалъаи Заҳхоки Марон ва унинг ўн метр қалинликдаги деворлари Ерқўрғон каби бир неча маротаба қайта қурилган. Девор таркибини ўрганиш уларнинг энг дастлабкилари милоддан аввалги II-I асрларга мансублигини кўрсатди. Милоднинг IV-V асрларида шахристонни қайта тиклаш пайтида девор ичидаги йўлақлар барпо этилган. Милоднинг VIII асрга келиб шаҳарнинг асосий қисмида ҳеч ким яшамай қўйган, марказий миноранинг тепасида кичик қўрғон бунёд этилган.

Милоддан аввалги дастлабки асрларда Ерқўрғон ўрнидаги шаҳар кенгайтирилган ҳамда деярли 1 гектарлик майдонни қамраб олувчи ташқи девор билан ўраб олинган. Ерқўрғоннинг ташқи девори ички йўлкаларга эга мустаҳкам муҳофаа иншооти бўлиб, унинг ҳудудида ҳар 60 метрдан сўнг миноралар ўрнатилган.

Милоддан аввалги II-I асрларда Ерқўрғоннинг ички шаҳрида VIII-VII асрларга мансуб энг қадимги девор харобалари ўрнида кулоллар мавзеси барпо этилган, ташқи шаҳарда эса – Самарқанд томон олиб борувчи қадимги йўл ёқасида – темирчилар мавзеси бўлиб, улар шаҳар VI вайрон бўлгунча мавжуд бўлган. Ерқўрғоннинг бу даврга оид сопол идишлари кўпинча қўнғироқсимон оёқли нафис жомлар сифатида ишланган. Идишлар билан бир қаторда кулолчилик устахоналарида турли маъбудалар харбийлар отлиқлар, шунингдек, от, қўй, эчки камдан кам ҳолларда эса ёввойи йиртқич ҳайвонлар ҳайкалчалари ясалган.

Қадимий маданий қатламларни ўрганиш давомида шу нарса аён бўлдики, Ерқўрғонда фаол бунёдкорлик ишлари милоднинг III асригача давом этган. Ерқўрғон-Нахшабнинг янги ривожланиш даври милоднинг III-IV асрига тўғри келади. Бу даврда йирик бунёдкорлик ишлари амалга оширилган, шаҳар ибодатхонасининг мухташам биноси, ҳукмдор саройи,

мақбара бинолари тубдан таъмирланган, кулоллар ва темирчилар мавзелари кенгайтирилган.

Хионийлар ва эфталийлар даври IV-IV асрларда Ерқўрғон Марказий Осиёнинг энг йирик ва гуллаб-яшнаган давридир. Пойтахт шаҳар атрофида кенг қўламли қурилмалар агломерацияси қарор топган. Шаҳар инфратузилмаси алоҳида тармоқларга бирлашган мураккаб тусга эга бўлган. Кўчалар ибодатхонага, сарой ва мақбарага олиб борган.²

III-IV асрларда Ерқўрғон икки қават баланд девор билан ўралган бўлиб, диний маросимлар ўтадиган монументал биноларни ўз ичига олган. Улар шаҳар жамоатчилиги ҳаётида ҳудудий белгилар сифатида хизмат қилган, вазифасига кўра маъмурий, диний маросимлар ўтадиган жой ва мудофаа маркази ролини ўтаган.

Тепаликнинг юқори қисми 25x13 метр, шимолий ва шарқий қисмлари тик тушган, жанубий ва ғарбий қисмлари қияроқ. Тепаликдан жанубда 80x50 м. ҳажмдаги ибодатхона ҳовлиси жойлашган. Бу ердан қизил рангга бўялган сопол парчалари ва ибодатхона устунларининг ғиштлари топилган. Ибодатхонанинг жанубий қисмидан пешайвон қолдиқлари топилган. Ибодатхона пешайвонининг шарқий ва ғарбий қияликлари, қисман жанубдан ибодатхона ҳовлиси ўрганилган. Ибодатхона 400 йилдан кўпроқ ишлаб турган. Ибодатхона ерининг беш марта кўтарилгани унда беш марта таъмирлаш ишлари олиб боилганидан далолат беради. Ибодатхона биринчи қурилиш даврида аниқ шаклга эга бўлган. Барча қайта қуриш ишлари ибодатхона уч асосий иншооти: саждагоҳ, айвон ва ҳовлисида олиб борилган.

² Турабеков М Цитадеъ Еркургана ИМКУ 1982 №17 51-60 бет

Шаҳар марказида жойлашган ибодатхона ўрни қазиб кўрилганда пойдевор пастидан юзадаги бинодан анча олдин қурилган икки иморат қолдиғи топилади. Бинолар емирилиши ёхуд вайрон бўлиши оқибатида улар аввалгилари устига қайта қурилган. 8 метр чуқурликда ернинг табиий юзаси очилади. Ер юзасида кўмир ва кул қолдиқлари учрайди. Пахса қалинлиги 1,7-1,8 м. бўлиб, у 0,5 м. баландликда яхши сақланиб қолган. Хом ғиштдан кўтарилган девор қолдиғи ҳам кўзга ташланади. Бу деворнинг ҳар иккала тарафида гарчи оз бўлсада, жуда яхши сақланган ҳайвон суяклари, сопол буюмлар топилади. Уларнинг ёши милоддан аввалги V асрлар деб аниқланган. Идишлар орасида жом ва хумчалар ҳам борки, улар энг аввалги ибодатхона қурилиши даврига хос деб кўрсатилади. Биринчи ибодатхона милоддан олдинги VI-V асрларда қурилган бўлади. 5 метр чуқурликда учрайдиган девор қолдиғи ва маданий қатлам, сопол буюмлар милоддан аввалги III-II асрларга оид эканлиги далолат этилган.

«Видевдот»даги бу кўрсатма Ерқўрғон даҳмасига нисбатан берилса, демак, милоддан аввалги бир минг йиллик сўнггида зардуштийликнинг айрим қоидаларида маълум силжишлар рўй берган деб тахмин қилиш мумкин. Ерқўрғон даҳмаси ўта ҳашаматли иншоот бўлган. Лекин унда ўлик қўйиш маросими санокли мартагина амалга оширилган. Маросим сонларини минора устидаги тош уюмларининг сони билан чекланган дейишга асос бор. Зиналар ва майдонлар ҳар бир маросимдан кейин ганч билан суваб покланган деб ҳисобланса сувоқ қатламлари сони ҳам минорада ўтказилган маросимлар сонига ишора қилади.³

³ Қарши шаҳрининг жаҳон цивилизацияси тарихидаги ўрни.// Қарши шаҳрининг 2700 йиллик юбилейига бағишланган ҳалқаро илмий анжуман материаллари// Т.: «Фан», 2006. 156-157 б.

Еркўрғон шаҳрининг ички ва ташқи муҳофаа деворлари оралиғида унча баланд бўлмаган тепачалар кўриниб туради. С.К.Кабанов уларни одамлар яшаган уйларнинг харобалари деб қарайди.⁴ Тепачаларнинг баландлиги 3-5 метргача боради. Жанубий этакдаги дўнгликлар кенгая боради ва улар сойликка етиб ажралади. Ҳозирги пайтда бу ердан катта йўл ўтган. Шу тепачалардан бири синов тариқасида қазиб кўрилганда, кул ва кўмир қолдиқлари чиққан. Бу жойга оид топилмалар орасида темир ва тошларнинг эриган бўлакчалари эътиборни тортади. Чунки бу ишда инсон аралашуви сезилиб туради. Девори хом ғишт ва пахсадан иборат бўлиб, унда бир неча марта сувалганлик аломати кўриниб туради. Тепачадан яна кўпгина қадахлар сопол идишлар топилган. Улар орасида нақшли тувакчанинг борлиги ҳайратга лойиқ эди. Тувакча тубида эриган темир эритиш усулини билганликларини кўрсатади. Айниқса, эритилган бир парча мис бу соҳада шубҳага ўрин қолдирмайдиган далил ҳисобланади. Темирчилар маҳалласи ички деворнинг жануби-ғарбидаги дарвозадан ташқи девор жануби-ғарбий бурчагининг Самарқанд ва Кеш томонга олиб борувчи дарвозага қадар чўзилган. Майдоннинг ўрта қисмидан ўтган қадимий кўча уни жанубий ва шимолий қисмларга ажратади. Жанубий қисмнинг асосан, устки қатламини қазиб ўрганилган. Қазиш жараёнида яхши ишланган темир буюмларининг кўплаб топилиши, бу ерда темирчилар маҳалласи жойлашганидан далолат беради. Бу ердан 30 дан ортиқ бино қолдиқлари топилган.⁵

Нахшаб шаҳар тусини олиб йириклаша боргани сари, аҳоли кўпайган ва истехком деворларидан ташқарида ҳам маҳалла пайдо бўла бошлаган.

⁴ Кабанов С.К. Нахшаб на рубеже древности и средневековья (III-VII вв) Т. Фан 1977.136-бет

⁵ Сулейманов Р.Х. Древний Нахшаб. Т.: «Фан», 2006. 128-129 б.

Шаҳарнинг ғарбий тарафида вужудга келган яшаш жойини шу жумлага киритса бўлади. Нахшабнинг ташқи истехком деворидан 600 м. чамаси масофада жойлашган катта-кичик тепаликлар археологлар томонидан ўрганиб чиқилади. Бу жойда қарийб 17 бино-уйлар ва ибодатхоналар қисман ёки муфассал тадқиқ этилади.

Археологлар маҳалланинг вужудга келиш даврини алоҳида ажратиб кўрсатадилар. Н.Ю.Нефедовнинг қайд этишича, Нахшаб яқинида вужудга келган жойдаги бинолар, энг аввало, ибодатхона шаҳар ичкарасидаги шу хилдаги иморатга ўхшаш қурилган. Ҳатто, иккала бино деворларига чизилган суратлар ўртасида ҳам уйғунлик мавжуд. Нахшаб олдидаги йўлдош қасаба биноси девордаги суратлар орасида хоч шакли ҳам учрайди. Эни 5 см. бўлган қизил чизиқ 13 см. энликда бўлган қора чизиқни кесиб ўтади ва хоч шаклини ҳосил қилади. Хоч рамзи Евроосиё халқларига жуда қадим замонлардан таниш бўлган. Бу хилдаги шакллар Бохтар ва Парфия санъатида ҳам учрайди. Нахшабга туташ бўлган қасаба вужудга келган санаси аниқланмаган. Чунки унда олдинги уч давр ёши аниқланмаган, фақат тўртинчи ва бешинчи даврлар санаси бу жойдан чиққан сопол ашёлар асосида аниқланган. Тўртинчи давр милоднинг II-III асрларида, бешинчи давр эса милоднинг III-IV вужудга келган деб белгиланади. Биринчи бино безаклари, тарх кўриниши, яъни учинчи даврнинг милоднинг I-II асрларга тўғри келишини тахмин қилишга асос беради. Шунга кўра, шаҳарчанинг кишилар яшаш жойи сифатида қарор топиши милоддан аввалги I минг йилликнинг сўнгги чорагига мувофиқ келади дейиш мумкин. Бу давр моддий ашёлари, қуйи маданий қатламларда, ҳали тўла текшириб ўрганилмаган бинолар остида бўлиши эҳтимол қилинади.⁶ Ички шаҳарнинг шарқий қисми

⁶ Нефедов Н.Ю. Некоторые итоги раскопок дворцового комплекса Еркургана ИМКУ 1990 №24 107-116 бет

бўйлаб 700 метрга кенг, ясси дўнгликлар занжири кўзга ташланади. Бу дўнгликлар ҳар бири 0,5-1 га майдонга

эга.

Еркўрғоннинг милоддан аввалги VIII-VII асрларда ясалган сопол буюмлар топилган маданий қатламидан 1999 йилнинг кузида қалинлиги 3 метрдан ошиқ бўлган маҳобатли девор қолдиқлари аниқланди. Девор баландлигининг икки метрдан ортиқроқ қисми омон қолган ва кулоллар маҳалласининг биринчи асрларга оид қатламлари остида кўмилиб кетган. Бу девор Еркўрғоннинг милоддан аввалги VI асрларда қурилган, бугунга қадар сақланиб қолган ички деворига параллел равишда тикланган. Шунини тахмин қилиш мумкинки, кулоллар маҳалласи ичкарасидан топилган бу девор дастлабки даврларда Еркўрғоннинг истехкоми вазифасини ўтаган, бироқ шаҳар ҳудуди кенгайиб, ҳозирга қадар сақланиб қолган ички девор қурилгандан сўнг милоддан аввалги VIII-VII асрларда қурилган эски девор ноқулайлик туғдиргани учун бузиб ташланган ва унинг тупроғидан шаҳар кулоллари буюмлар яшаш учун фойдаланишган. Кулоллар томонидан эски шаҳар деворлари қолдиқларидан хом ашё сифатида фойдаланиш ҳоллари Ўрта Осиёнинг бошқа ҳудудларида ҳам учраб туради.⁷

Кулоллар маҳалласининг 60-биносидан барча деворлар бўйлаб токчалар жойлашган бўлиб, топилмалар учрамайди. 16-бинодан ғарбга юрилса, ёнма-ён жойлашган 17 ва 36-биноларга борилган. Ёпиқ турдаги 17, 36, 60-бинолар маҳалланинг энг ичкари қисмида жойлашган бўлиб, ётоқхона вазифасини ўтаган. Бу хўжаликнинг барча маконлари деворлари ёнган, полидан кўмир ва кул қолдиқлари топилган.

Учинчи хўжалик уч қисмдан иборат : ишлаб чиқариш, турар жой ва

⁷ Сулаймонов Р.Ҳ. Нахшаб – унутилган тамаддун сирлари. Т.: «Маънави.ят», 2004, 14-15 б

ибодат билан боғлиқ бинолар. Хўжаликка кираверишда, мавзенинг шарқий қисмида кичик ҳовлича бўлиб, унинг ғарбий аисмида яхши сувалган супа мавжуд. Ҳовличанинг шимоли-ғарбий бурчагидан диний маросимлар ўтказиладиган квадрат шаклидаги 2-бинога кирилган. Ички томондан тамбур девори кириш қисмини ёпган. Учинчи хўжаликдан жанубда тўртинчи хўжалик жойлашган бўлиб, олд томони шарққа юзланган. Бу хўжаликда еттита кичик бино мавжуд. Марказий қисмида 8, 9,13-турар жой иншоотлари жойлашган. 8-бинонинг деворлари бўйлаб супалар ва ўчоқлар жойлашган.

Милоднинг III-IV асрларида кулоллар маҳалласи ривожланиб, майдони кенгайтирилади. Ялпи девор кулоллар маҳалласи бўйлаб давом этиб, уни шарқий ва ғарбий қисмларга бўлади ва бутун уй хўжалиги деярли бир-бирига тенг ячейка ёки қисмлардан иборат, яъни улар бошидан ягона массив сифатида бунёд этилган. Бундай қурилишлар Тупроққалъа ва антик Хоразмнинг бошқа шаҳарларини эслатади.⁸ Милоднинг V асрида шаҳарда содир бўлган ёнғин натижасида кулолар маҳалласи вайрон бўлади. Шундан сўнг милоднинг VI аср охири VII аср бошларида шахристон устида бир пайтлар йирик кулоллар мавзеси бўлган жойда кичик кулоллар қўрғони тикланган.⁹ Нахшаб қўрғони ва қасрида олиб борилган археологик тадқиқотлар шаҳар таржимаи ҳоли учун муҳим далилларни ошкор этган эди. Нахшаб қўрғони ички деворининг шимолий тарафи ўртароғида жойлашган. Қалъада икки бор қайта тиклаш юз берган. Қўрғоннинг шимолий қисмида бинолар туркуми очилиб, уларнинг икки қаватдан иборат эканлиги аниқланади. Биринчи қават хоналар мажмуи бўлгани каби, иккинчи қаватда ҳам бешта хона бор. Шулардан тўрттаси биринчи қават хоналари билан бир

⁸ Рапапорт Ю.А. К вопросу о дионийском культе в свящённом дворце Топрок калқ М-1978. 275-285 бет

⁹ Қарши – 2700. Т.: «Маънавият», 2006. 64-б.

вақтда қурилган. Қалъа заминидан тоғора ва сопол идишлар топилган. Сопол ашёлар Нахшабнинг милoddан аввалги II асрлардан милoddнинг I асрига қадар умумийлик касб этувчи нақшлари билан безатилган.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Сулеймонов Р.Х. Древний Нахшаб ; Тошкент: Фан 2000 26-бет
2. Турабеков М Цитадеъ Еркургана ИМКУ 1982 №17 51-60 бет
3. M.H.Pardayev, F.E.Toshboyev "Ustrushonaning qadimgi davr davlatchiligi" Toshkent:. 2020-y.
4. O'zbekiston tarixi davlatchiligi ocherklari, T, Sharq, 2001-y.
5. Pardayev.M.H "Qadimgi Far'gona va Ustrushonaning moddiy madaniy aloqalari" (Farg'ona qadim va o'rta srlarda) Samarqand, O'zR FA AI nashri. 1994
6. Abayev V.I. "Sredneaziatskiy politicheskiy termin Afshin" VDI, 1959, 542 № 2
7. Iskandar, O. (2023). The Organization of the Khorazm Soviet Republic. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal, 2(4), 794-798.
8. Ochilov, I. (2023). IMPORTANCE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN FORMING THINKING AND SKILLS IN HISTORY LESSONS. Science and innovation, 2(B4), 481-484.
9. Бобомуротов Т. М. Репрессивные органы как инструмент колониальной политики Советской власти Дисс. на соиск. уч. степ. канд. ист. наук. Т. 2016
10. Неъматов, Р. (2023). Илк ўрта асрлар Хоразм тарихшунослигининг бугунги ҳолати. *Марказий Осиё тарихи ва маданияти*, 1(1), 122-125.
11. Nazarov, OR, va Nematov, RAO (2020). O'ZBEKISTONNING YUNESKO BILAN HAMKORLIK TARIXIDAN. *Guliston davlat universiteti axborotnomasi* , 2020 (4), 45-49.
12. Omongaldi o'g'li, O. I. (2023). QADIMGI DAVRLARDAGI KO'CHMANCHI SAK, MASSAGET QABILALARI HAQIDA MUSHOHADALAR. IQRO JURNALI, 2(2), 597-600.
13. Omongaldi o'g'li, O. I. (2022). QADIMGI XORAZM SIRLI QAL'ALARI. PEDAGOGS jurnali, 10(4), 182-185.
14. Iskandar, O. (2022). XIVA TARIXI VA RIVOJLANISHIDA TURIZMNING AHAMIYATI. PEDAGOG, 1(3), 327-329.